

Svetlana KALEZIĆ-RADONJIĆ*

FILOZOFSKI ASPEKTI POEZIJE PAVLA GORANOVIĆA

Sažetak: U radu se razmatraju filozofski aspekti poezije Pavla Goranovića, jednog od najpoznatijih savremenih crnogorskih pjesnika. Poseban akcenat biće stavljen na dijalogiziranje sa idejama Ota Vajningera, Martina Hajdegera, Emila Siorana i Serena Kjerkegora, kao i na način na koji ih Goranović kreativno transponuje. Iako direktno upućuje na pomenute filozofe samo u nekim svojim pjesmama (*O zaboravu, Veliko spremanje, Svako buđenje, Regina Olsen, Vrloglavica Serena Kjerkegora...*), intertekstualne veze se na prvi pogled ne doimaju čvrstim zato što se stiče utisak da pjesnika često više zanima njihov život, odnosno biografija koja je prethodila uobličavanju ideja. U radu zastupamo tezu da se ovakav postupak javlja ne samo kao vid svedenog umjetničkog izraza, koji tek u tragovima aktivira idejne slojeve pomenutih filozofa (implicirajući da su život i ideje neraskidivo povezani), već i kao promišljena pjesnička taktika koja u vidu filozofskog „mamca“ od čitaoca zahtijeva učestalo i produbljeno vraćanje tekstu, što u krajnjem doprinosi intenziviranju estetskog doživljaja.

Ključne riječi: *poezija, filozofija, Pavle Goranović, Oto Vajninger, Emil Sioran, Seren Kjerkegor*

Ova knjiga traži mog čitaoca, onog koji svojom desnom prima ono što mu se daje desnom rukom.

Kjerkegor, Osvrtna na moje delo

Jedan od najistaknutijih crnogorskih pjesnika mlađe generacije Pavle Goranović spada u autore u čijoj se poeziji mogu pronaći brojne filozofske asocijacije i implikacije. Ova činjenica se može opravdati njegovim filozofskim

* Doc. dr Svetlana Kalezić-Radonjić, Filološki fakultet, Nikšić, Univerzitet Crne Gore

obrazovanjem,¹ ali i misaonošću koja spada u red njegovih primarnih poetskih preokupacija. Budući da se radi o eruditi čija poezija sadrži brojna „sjećanja“ i upućivanja na druge autore, Goranović pokazuje velik stepen kreativnosti prilikom intertekstualnih „uvezivanja“, koja se, kao što smo ranije pokazali, mogu svesti na tri vida: uvodnim citatima koji igraju ulogu lajtmotiva, temama ili poetskim stavovima, te konačno i poetskom formom u koju pjesmu zaodijeva.² S obzirom na to da među autorima, na koje eksplicitno navodi čitaoce, najviše ima pjesnika i filozofa, na ovom mjestu ćemo pokušati da osvijetlimo način na koji je dijalogizirao sa idejama Serena Kjerkegora, Ota Vajningera, Martina Hajdegera i Emila Siorana.³ U radu se nećemo pridržavati hronologije rođenja ovih autora, kako je upravo navedeno, već ćemo se kretati od slabijih do jačih veza, od onih koje su poslužile kao povod za promišljanje svijeta i života do onih u kojima veza sa filozofskim predloškom biva u toj mjeri intenzivirana da nije moguće doprijeti do pravog značenja stihova ukoliko se ne poznaje djelo konkretnog mislioca.

Kada je riječ o Otu Vajningeru (1880–1903), čuvenom austrijskom filozofu koji je svojevrijedno napustio ovaj svijet u 23. godini života, Goranović ne navodi ništa od njegovih ideja i/ili stavova sadržanih u kulturnim knjigama *Pol i karakter* (1903) i *O krajnjim životnim svrhama* (objavljena posthumno 1904). U pjesmi *O zaboravu* njegovo ime spominje tek u završnom dijelu: „Tako sam zaboravio i način / na koji je Oto Vajninger odlučio da prevaziđe život“.⁴ Na

¹ Pavle Goranović (1973) diplomirao je na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću.

² Svetlana Kalezić-Radonjić, „Petrarka, Leopardi i Ungareti u poeziji Pavla Goranovića“, u: *Crna Gora i Italija — književne, kulturne i jezičke veze*, Podgorica, CANU, 2017, str. 92.

³ Goranović u nekim svojim pjesmama upućuje i na srednjovjekovne mislioce, poput Svetog Avgustina (*Ono što bi mogli biti izvan vremena — ponoćni fragment*), ali nam se za potrebe ovog rada učinila opravdanim veza sa modernim filozofima.

⁴ Radi boljeg uvida u značenje stihova, na ovom mjestu navodimo pjesmu u cjelosti: „O ZABORAVU / je sada riječ. Kad se u neko vrijeme ispolji, učini mi / nelagodu. / Ne pamtim pojedine datume i dešavanja, pokrete, / maksimume, dogovore... Traje dužinom koja se obično / ne može mjeriti stihovima. A opet, češće / se molim da postoji, da prekrije nametnutu gorčinu. / Eto, zaboravio sam špansko ime za sreću / i pandan našoj riječi — tišina. Sadržaje špijunskih / romana / zaboravljam: slobodno mi možete podmetnuti / drugačije zaplete. Na mah se ne sjetim ukusa menta / čaja ili pirinča. Zaboravljam koliko sam puta sanjao / insekte što hodaju po postelji. (Da li ja to sve manje / stvari / smještam u sjećanje?) Tako sam zaboravio i način / na koji je Oto Vajninger odlučio da prevaziđe život. / Postojanje zaborava, ipak, olakšava svakodnevno / trajanje. / Takvim zaboravom stičem uslove za boravak u

prvi pogled moglo bi se pomisliti da Goranovića više zanima sudbina filozofa ili barem ono što je, po njegovom mišljenju, u vidu konkretnog doživljajnog iskustva moglo prethoditi uobličavanju Vajningerovih ideja. Naime, lirski subjekat pjesme *O zaboravu* na početku je modelovan kao otuđena pojavnost za koju ne postoji mnogo toga što se zadržava u pamćenju („ne pamtim pojedine datume i dešavanja, pokrete, / maksime, dogovore...“) zato što prividno i nije vrijedno pamćenja. Međutim, odmah potom daje gorak iskaz koji svjedoči da je bolje i zaboraviti nego osjećati životnu patnju koja je neminovna („A opet, češće / se molim da postoji, da prekrije nametnutu gorčinu“). Dalje nabrojavanje zaboravljenog jasno govori o svemu onome što čini život vrijednim — sreća, dramatičnost, ispunjenost čula, snovi, pa i izuzetne sudbine izuzetnih ljudi nad kojima čovjek ne može ostati ravnodušan (poput „prevazilaženja života“ Ota Vajningera). Posljednju stvar u nizu lirski subjekat osjeća kao nešto što ga potencijalno svojim primjerom može gurnuti preko ivice, te se svjesno odlučuje na zaborav da bi olakšao „svakodnevno trajanje“, ali i da bi stekao uslove za „boravak u stvarnosti“. Dakle, stvarnost se doživljava samo kao jedna od stanica na putu sazrijevanja unutrašnjeg bića za vječnost, pri čemu se prisjećanje onoga što je namjerno zaboravljeno radi lakšeg svakodnevnog bitisanja doživljava kao ponovno stvaranje. Postavlja se pitanje — zbog čega? Zato što sjećanje nikada sasvim ne reprodukuje stvarnost koja se dogodila, već iz nje *odabira* najvažnije u čemu se jasno ogleda sličnost sa poetskim principom („prisjećanjem, već, iznova stvaram poeziju“). Završni stihovi se stoga javljaju i kao neka vrsta dvostruke utjehe: lirski subjekat „od slučaja do slučaja — svetkuje(m) zaborav“ jer mu omogućava da istrpi postojanje i da iz njega odstrani sve što je bilo suvišno.

Teško da bi iko u usputnom spominjanju Ota Vajningera mogao u ovoj pjesmi vidjeti išta od njegovih stavova o ženama, genijalnosti, vjeri, krivici, biseksualnosti i sl., po kojima je bio poznat kao, najblaže rečeno, ekscentričan.⁵ Međutim, u prikriivenom vidu ovdje jeste prisutan njegov dualistički

/ stvarnosti; / prisjećanjem, već, iznova stvaram poeziju. / Od slučaja do slučaja — svetkujem zaborav“. Pavle Goranović, *Grad punog mjeseca*, Cetinje — Podgorica, Crnogorski PEN centar — CDNK, 2014, str. 34.

⁵ Up. Oto Vajninger, *Pol i karakter*, prevela Irma Šosberger, Beograd, Feniks Libris, 2007. Osnovna teza ove neobične knjige jeste izrazita razlika između muškaraca i žena. Supstancijalna analiza koju Vajninger sprovodi mnoštvom svojih antifeminističkih i mizoginih stavova ide na štetu žena, priznajući im slabašne kvalitete jedino ukoliko „odbace“ svoj pol. U takvom viđenju žena je sposobna za uspjeh ili talenat jedino zahvaljujući muškom dijelu sebe. Znatno uspjeliji dio knjige jeste onaj koji tretira pojam genijalnosti, sa posebnim naglaskom na logiku i etiku.

filozofsko-religiozni stav po kojem je čovjek satkan kao dvostruko biće koje potiče od Boga i đavola, od kosmosa i haosa, odnosno od svemira i ništavila. Istina, pomenuti dualizam, kao sukob suprotnosti, karakteriše filozofsku misao u širokom luku od Heraklita⁶ do Kjerkegora,⁷ te bi bilo teško vezati ga isključivo za Vajningerovo djelo. U krajnjem, nije ni važno da li je Goranović fenomen dualizma „upio“ od jednog ili od čitavog niza autora zato što ga u ovom slučaju razrješava u svom maniru — po njegovom viđenju, čovjek je satkan od svakodnevnog i suštinskog, od bitnog i nebitnog. Otklon od svakodnevnog, makar i po cijenu zaborava koji na izvjestan način poništava doživljeno, važan je da bi čovjek dosegnuo bitniji dio sebe — onaj misleći i stvaralački. Zaborav u ovom slučaju ima i funkciju „resetovanja lirskog subjekta — ono što je zaboravljeno, kao da se nije ni dogodilo. Na taj način svijet postaje prazan list papira po kojem se, odabirom najvažnijeg, može ispisati nova stvarnost, ali i nova sudbina.

Po našem mišljenju, tragovi podsjećanja na Vajningera mogu se pronaći u pjesmama u kojima se ovaj mislilac uopšte ne spominje. Jedna od njih je i pjesma *Infinitivi*, u kojoj se na fonu kontrasta pjesmi *O zaboravu* sada odriče mogućnost lirskom subjektu ne da spozna išta o prošlosti koju je namjerno zaboravio, već da sebi čak odrekne mogućnost da bilo šta pojmi i u vezi sa sjutrašnjicom. Nakon nabiranja niza radnji, koje su namjerno obesmišljene upotrebom infinitiva kao bezličnog načina, daje se poražavajući, vajningerovski „bilans“ stanja: „Sve to, kao i količnik ostalih bitnih / i nebitnih stvari, vjerovatno nije / ni približno dovoljno za spasenje“.⁸ Takođe, pjesma *Izložba u Podgorici* formalno na sličan način — posredstvom finalne poente — uvodi podsjećanje na austrijskog filozofa, koji je smatrao da duhovnost stiče svoj puni život kada se čovjek odrekne strasti, naročito tjelesnih: „A ja, / evo već mjesecima, / izdvojen iz glasnih tokova, / pokušavam da ostvarim / žudnju za bestrasjem“.⁹ Pjesme

⁶ Heraklit, *Fragments*, prema prevodu Miroslava Mrakovića, Beograd, Grafos, 1979, str. 41, naročito sljedeći fragmenti: 10. „spojevi (suprotnosti), celo i necelo, konvergentno i divergentno, harmonično (sazvučno) i disharmonično, iz svega jedno i iz jednog — sve; 51. Oni ne shvataju da divergentno samo sebi konvergira: spoj koji u suprotnom pravcu teži, kao kod luka i lire; 88. jedno te isto su u nama: živo i mrtvo, budno i spavajuće, staro i mlado. Jer ovo drugo, promenivši se, postaje ono prvo; i obratno — ono prvo, promenivši se — ovo drugo“.

⁷ Čovjek je, po Kjerkegorovom mišljenju, „sinteza beskonačnosti i konačnosti, prolaznog i večnog, slobode i nužnosti, ukratko — sinteza“. Seren Kjerkegor, *Bolest na smrt*, Beograd, posebno izdanje časopisa „Ideje“, 1974, str. 22–23.

⁸ Pavle Goranović, *Kako mirišu knjige*, Zagreb, Meandarmedia, 2009, str. 26.

⁹ Pavle Goranović, *Grad punog mjeseca*, str. 87–88. Sličnu tezu, koja po formi više podsjeća na neki budistički stav, pronalazimo i u pjesmi „Opravdanje“: „Za sami početak, najbolje je / osloboditi se svakidašnjih žudnji“. Ibidem, str. 8.

koje variraju teze o „neprilagođenosti količini tuđih života“ i dječaćkim tugama (*Iz dnevnika, Apstrakcija iz djetinjstva*) posredno i u tragovima takođe bi se mogle dovesti u vezu i sa Vajningerom. Međutim, inspiracija određenom sudbinom (u ovom slučaju svakako više nego mišlju) čest je motiv Goranovićeve poezije (*Nedovršeni epitafi nikšićkim pjesnicima, Opet o pjesnicima i njihovim životima, Pjesme za orgulje Santa Cecilie...*), te u tom kontekstu, po našem viđenju, treba tumačiti i upućivanje na čuvenog austrijskog filozofa. Osjetljiv na „odnošenje“ onih koji su smjelo zauzimali ismijavajući stav prema životu, lirski subjekat Goranovićeve stihova njihov iznenadni nestanak doživljava kao podlu osvetu nadmoćnog protivnika, onu koja se najupečatljivije pamti jer nastupa iz „zasjede“. Međutim, od te smrti biva gora ona neprimjetna, svakodnevnica zbog koje bi se epitafi mogli posvetiti i živim ljudima, otuđenim od sebe, svijeta i suštine, što nas dovodi do narednog filozofa.

Martin Hajdeger, jedan od vodećih „mislilaca bitka“, eksplicitno se pominje u pjesmi *Veliko spremanje*.¹⁰ S obzirom na to da se osnovni misaoni napor velikog filozofa ticao pitanja o bitku, čiji je zaborav ključna karakteristika otuđenja čovjeka i čitave istorije Zapada, ne iznenađuje činjenica da ga Goranović evocira u pjesmi koja govori o toj temi. Podrazumijevajući hajdegerovsku tezu o čovjeku kao „kući bitka“, kao naslov pjesme odabrana je sintagma „veliko spremanje“, koja podrazumijeva duhovno čišćenje, oslobađanje od nepotrebno, suštinsko sređivanje života kroz obraćanje pažnje na esenciju. Međutim, način na koji pjesnik potencira datu tezu zasnovan je na ironiji, što je naročito vidljivo u poenti kojom se „kruniše“ nabranje izvjesnosti, mahom banalnih: „Samo o izvjesnim stvarima treba govoriti. / O stvarima koje ne slave pjesnici“. Dati stihovi čitaoca moraju podsjetiti na Hajdegerove stavove o neautentičnom životu koji, kao i autentični život, predstavlja svjestan izbor načina na koji će čovjek upotrijebiti svoju slobodu nakon što je „bačen u svijet“. Pjesnici i ljudi koji su sposobni za istinsko razumijevanje i izvorno razmišljanje sposobni

¹⁰ Navodimo pjesmu u cjelosti: „Izvjesne su rupe u ozonskom omotaču. / Naredni dan je, u dobroj mjeri izvjestan. / I štampanje ove pjesme, nedjeljni rezultati / utakmica Primera division, pregršt malih / i velikih pojava — izvjesni su. Bar koliko / miris kafe i boja mog kaputa. / Profane stvari nose posebnu izvjesnost, / onu na koju se često ne obaziremo. / Tu sam vrstu sporednih izvjesnosti uvijek / naročito poštovao. Izvjesno je / da je mali Džordži spretno baratao engleskim jezikom. Kretanje zemlje je, vjerovatno, izvjesno. / Potom, mnogi toponimi, naša imena i / vožnja suvim kolovozom. / Samo o izvjesnim stvarima ne treba govoriti. / O stvarima koje ne slave pjesnici. / Strah od sreće je izvjestan, / smrt — najizvjesnija. / Znaju to usamljeni ljudi / — na recepcijama, u hladnim hotelskim sobama / i automobilima. Savremenici Martina Hajdegera“. Pavle Goranović, *Kako mirišu knjige*, str. 71.

su za istinski diskurs. Nasuprot tome, oni koji se više odnose prema masi i zahtjevima svakodnevnog života, a ne prema samome sebi, sposobni su jedino za kalkulantsko razmišljanje i brbljanje.

Takođe, pomenuta „nabrajanja izvjesnosti“ mogu se dovesti u direktnu vezu sa Hajdegerovim stavovima. Primjera radi, u tekstu *Šta je metafizika* Hajdeger piše: „Filozofija — ono što tako nazivamo — samo je stavljanje-u-pokret metafizike, preko koje ona pristupa samoj sebi i svojim određenim zadacima. I filozofija se stavlja u pokret samo jednim specifičnim uvlačenjem sopstvene egzistencije u osnovne mogućnosti ljudske zbilje u njenoj cjelini. Za to uvlačenje je odlučujuće: *najprije*, dati prostora biću u njegovoj cjelini; *zatim*, otpuštanje u Ništa, tj. da se oslobodimo idola koje svako posjeduje i kraj kojih obično svako traži da *pobjegne*; *najzad*, pustiti da idu svojim tokom ova kolebanja, ove neizvjesnosti, da bi nas vraćale neprestano osnovnom pitanju metafizike, onome koje iznuđava samo Ništa: Zašto je uopće biće a ne Ništa?“¹¹ Savremeni čovjek ne čini ništa od toga — svoje biće zarobljava, idole prisvaja na svakom koraku i strogo se priklanja izvjesnostima jer ga one drže na sigurnoj udaljenosti od smisla bitka. Pavle Goranović ironijskim diskursom¹² potencira nabranje profanih stvari koje „nose posebnu izvjesnost“ zato što se, fokusiranjem pažnje na njih, može doći do privida kontrole nad životom. Na drugoj strani, autentičnoj egzistenciji nije potrebna ta vrsta kontrole, već istinsko poniranje u dubine bića koje je moguće jedino posredstvom *brige za drugoga* i *tjeskobe* kroz koju spoznajemo svoju konačnu ništavnost. Upravo iz tog razloga, *Veliko spremanje* ironijski tretira sve besmislene radnje i pojave kojima najveći broj ljudi gradi svoje male životne dijagrame — od tačke A do tačke B, od jedne profanosti do druge, od jednog uređaja do drugog, od čitavog niza besmislenosti

¹¹ Martin Heidegger, *Što je to — filozofija; Što je metafizika; Filozofija i teologija; Pitanje o tehničari, Okret*, Zagreb, Centar za društvene djelatnosti RK SOH, 1972, str. 39.

¹² Sioran u vezi sa takvim tipom diskursa primjećuje: „Ironija, ta iznijansirana, pomalo pakosna drskost je umjetnost u znanju zaustavljanja. I najmanje produbljanje je uništava. Ako imate namjeru da insistirate, izlažete se riziku da propadnete zajedno sa njom“. Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, preveo sa francuskog Zoran Janković, Novi Sad, Svetovi, 1995, str. 110.

Na drugoj strani, Kjerkegor ističe izrazito individualističku crtu ironije: „Ironija pretpostavlja intelektualno obrazovanje sasvim izuzetno i sasvim retko u svakoj generaciji (...) Ironija je apsolutno protivna društvenom i ironija ‘većine’ samim tim je nešto različito od ironije; (...) ironija teži u svojoj suštini da bude privilegija jednog jedinog samog čoveka, prema tačnoj Aristotelovoj formuli: ironičar pravi sve stvari u odnosu na sebe sama...“ Seren Kjerkegor, *Osvrt na moje delo*, prevela Lela Matic, Beograd, Grafos, 1985, str. 47.

do one konačne kojom se poništava život u svojoj punoći i autentičnosti. Moderna tehnika i savremena nauka po Hajdegerovom viđenju najviše doprinose zaboravljanju bitka zato što tehničko doba briše bliskost čovjeka svojoj suštini, primoravajući ga da odbacuje pitanja o bivstvovanju kao relevantna. Zato se na kraju Goranovićeve pjesme i potenciraju strah, usamljenost i predavanje tehnici kao krunske tačke promašene egzistencije: „Strah od sreće je izvjestan, / smrt — najizvjesnija. / Znaju to usamljeni ljudi / — na recepcijama, u hladnim hotelskim sobama / i automobilima. Savremenici Martina Hajdegera“.

Zbog preovlađujućeg uticaja tehnike na svakodnevni život, ne iznenađuje što je jedno od vodećih pitanja filozofije XX vijeka upravo pitanje tehnike. Istinito i lijepo, smisao i umjetnost uvijek upućuju na bitak, te je zato prevladavanje tehnološke stihije moguće jedino uz pomoć umjetnosti u kojoj je bivstvovanje dostupno kao neskriveno. Stoga se Goranovićeви stihovi pjesme *Ono što sjećanja ispisuju* — „Sad bilježim beznačajne misli po žutim listovima. / I nekako znam da više mene ima u njima, / nego na bilo kom drugom mjestu / na kome me možete vidjeti“¹³ — značenjski sasvim uklapaju u prethodno rečeno, iako se nigdje eksplicitno ne spominju ni Hajdeger niti bilo ko od drugih filozofa egzistencijalizma. Način na koji poezija osmišljava život u Goranovićeovom viđenju očita je već iz svečanog tona deklamovanja („Dok pričamo poeziji, učini mi se, / nekako se i sami promijenimo, / prilagodimo govor melodiji neke trubadurske pjesme“¹⁴) koji govornika tjera da se momentalno „prebaci“ u višu sferu postojanja. U maniru hajdegerovske zapitanosti nad sudbinom čovjeka u doba tehnike ispjevana je i pjesma *Grad koji nestaje*. Uvodni stihovi „Slušam ljude, stvari, / Slušam ljude, utvare“¹⁵ imaju status *izjednačavanja* elemenata govornog niza, a ne njihovog *nabranjanja*. Iako se nigdje ne spominje riječ tehnika, u opisu sablasnog grada u kojem su „tijela obučena u duše mrtvih ljudi“ nije teško prepoznati opis doba, u kojem uređaji caruju, i njegov uticaj na ljudski život.

Takođe, kada se u pjesmi *Kako se stvarala poezija* lirski subjekat pita: „Hoću li ikad zažaliti / što sam mimo knjiga traćio vrijeme? / Da li ću u svemu, / kad ode ljepota, / kad načne propadanje / kad se nazre gubilište... Da li ću i sebi nešto ostati dužan? // Hoću li ikad sebe prekorigiti: / tako sam malo napisao“,¹⁶ čitalac ne može da jednim dijelom ne asociira na Hajdegera koji je

¹³ Pavle Goranović, *Cinober*, Podgorica — Sarajevo, CDNK — Buybook, 2009, str. 83.

¹⁴ Pavle Goranović, „Razgovor sa prijateljem“, u: *Cinober*, str. 36.

¹⁵ Pavle Goranović, „Grad koji nestaje“, u: *Cinober*, str. 80.

¹⁶ Pavle Goranović, *Cinober*, str. 15–16.

jedino umjetnost, odnosno poeziju shvatao kao vid povratka bitku. Pored svih tragova koji upućuju na njemačkog filozofa, po našem mišljenju najočiglednija veza prisutna je u pjesmi *Kosmička verzija*, u kojoj su zastupljene dvije Hajdegerove teze koje Goranović transponuje na sebi svojstven način — o tome da je „jezik (je) kuća bitka, čovek stanuje u toj kući“,¹⁷ te da Ništa, zapravo, posjeduje svoj ontološki status: „Nestaće ovi gradovi, / ovi učmali časovi, uspjesi, / navike, zvjerstva... / I onaj snažni čovjekov uzdah // koji je srođen sa nemjerljivom / sjetom, biće dio neke / buduće pustinje. Tek, ovdje je / moguće da se dozivaju riječi, // ti drhtaji pred zemaljskom / istinom: svijet je jedinstveno / čudo jezika! To objašnjava bol // svake spoznaje, ali — nestaće svaki / trag, urezan u dubokim predskazanjima, u gotovo dosegnutom odrazu“.¹⁸ Postojanje u kojem smo svjesni svoje konačnosti nužno nas stavlja u odnos prema Ništavilu kroz mogućnost našeg nebića. Propadljivi, urušavajući svijet može nadživjeti sam sebe jedino kroz riječi — njima se poništava „ništenje Ničega“, njima se otkriva Biće. Time se dosežu Istina i Savjest kao najvažnije funkcije ljudske slobode. U lamentu pjesničkog glasa mnogih stihova Pavla Goranovića vidi se hajdegerovska linija, koja između pjevanja i smisla postojanja stavlja znak jednakosti, a tu su i hajdegerovski stavovi o poeziji/istini kao daru, utemeljenju i tački od koje sve počinje,¹⁹ ali i oni kojima se otvara bezdan bivstvovanja.²⁰ Pitanje koje se na ovom mjestu može postaviti, a na koje ćemo pokušati do kraja rada da odgovorimo, jeste sljedeće: da li se svi pomenuti stavovi, i pored izrazite sličnosti, mogu vezati samo i isključivo za Hajdegerov „uticaj“? Da li u ovim tematima postoji i linija koja bi mogla biti i autentično pjesnikova?

¹⁷ Martin Hajdeger, *O humanizmu*, prevod Milan Denčić, Niš, Gradina, 1998, str. 19.

¹⁸ Pavle Goranović, *Grad punog mjeseca*, str. 47.

¹⁹ „Umetnost, kao u-delo-postavljanje istine, jeste poezija. Nije samo stvaranje dela poetsko, već je isto tako poetsko, samo na svoj način, i čuvanje dela; jer, delo je kao delo samo tada istinsko delo kada se udaljimo od svoje običnosti i uđemo u ono delom otvoreno, da bismo svoju suštinu učvrstili u istini bivstvujućeg. // Suština umetnosti jeste poezija. A suština poezije jeste zasnivanje istine. Zasnivanje shvatamo tu u trojkom smislu: zasnivanje kao darivanje, zasnivanje kao utemeljivanje i zasnivanje kao počinjanje“. Martin Hajdeger, „Izvor umetničkog dela“, u: *Šumski putevi*, prevod s nemačkog Božidar Zec, Beograd, Plato, 2000, str. 54.

²⁰ Primjera radi, povodom Rilkeove poezije Hajdeger zapisuje: „Vreme je oskudno zato što mu nedostaje neskrivenost suštine bola, smrti i ljubavi. Sama ta oskudnost je oskudna zato što povlači područje suštine u koje zajedno spadaju bol, smrt i ljubav. Skrivenost postoji ukoliko područje u koje oni zajedno spadaju jeste bezdan bivstvovanja“. Martin Hajdeger, „Čemu pesnici“, u: *Šumski putevi*, prevod s nemačkog Božidar Zec, Beograd, Plato, 2000, str. 214.

U svojim autopoetičkim promišljanjima Goranović poeziju vidi u isto vrijeme i kao spremnost na samozavaravanje i kao suočavanje, pri čemu ne vjeruje u njeno spasiteljsko, već otkrivalačko dejstvo.²¹ U tom kontekstu spominje Emila Siorana u vezi sa poezijom kao „čarolijom obmane“,²² mada je izrazitija veza sa rumunskim filozofom na mjestima gdje Goranović progovara vlastitim glasom: „Poezija je jedna pažljivo odnjegovana iluzija. To je odbrana prava na filozofsku čamotinju. Ni sa čim uporediva, ona bira patnju. Zato su neodredive njene granice. Zato je pjesnik uvijek onaj koji je neprilagođen“.²³ Isti je slučaj i sa stihovima — jedna od pjesama koja u cjelosti podsjeća na Siorana, iako se u njoj ne spominje, jeste *Prebrojavam mogućnosti*: „Izbavljen iz posljednjeg razočarenja / lagano se opasujem u tamu. / Ne govorim — samo osmišljam / konture svijeta. / Preda mnom je pregršt svakodnevice. / Na neki način opstajem: / življenje se odvajkada mjeri tjeskobom. // Neka ne spominju moje ime kada budu / popisivali što vrijedi učiniti sutra. // Tvrdi se da je vrijeme / jedna od najvećih zabluda. // Neka, i svrha je. / Iz takvih prostora, nikada ne izlazim, / uvijek spreman na varijante pomirenja. // Ja sam tu zarad vremena: / prebrojavam mogućnosti“.²⁴

Nasuprot tome, direktno upućivanje na Siorana prisutno je u pjesmi *Svako buđenje*. Povodom tog istog motiva rumunski filozof je zapisao: „Ništa se ne može uporediti sa izbijanjem tuge u trenutku buđenja. Ona vas vraća milijardama godina unazad, sve do prvih znakova, do preteča bitka, u stvari do samog principa tuge“.²⁵ Inicijalni stihovi Goranovićeve pjesme variraju kataklizmatično osjećanje lirskog subjekta koje se, i prije eksplicitnog navođenja datog u završetku pjesme, može dovesti u vezu sa Sioranovim zato što podrazumijeva ključni problem njegove filozofije sadržan u odnosu patnje i Boga: „Prošle noći sam očekivao potop. / Bilo je nemoguće oslušivati prvi krik / sa dna vlažne zemlje, i istodobno, / dozivati u sebi milost arhanđela“.²⁶ Budući da je čuveni rumunski filozof bio poznat i kao „filozof nesanice“ od koje je patio još od adolescencije (i za koju je tvrdio da je uzrokovala njegov raskid sa filozofijom, jer je shvatio da u trenucima najvećeg očaja filozofija ne može biti ni od kakve pomoći), u izvjesnom smislu je logično što se Goranovićev lirski subjekat prisjeća Siorana baš u trenutku nedolaska sna. Međutim, odmah potom

²¹ Pavle Goranović, „Poezija — čarolija obmane i plemstvo bola“, u: *Grad punog mjeseca*, str. 217, 223.

²² Pavle Goranović, *Poezija — čarolija obmane i plemstvo bola*, str. 211.

²³ Ibidem, str. 217–218.

²⁴ Pavle Goranović, *Grad punog mjeseca*, str. 25–26.

²⁵ Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, str. 105.

²⁶ Pavle Goranović, *Kako mirišu knjige*, str. 29.

slijedi zaokret: za razliku od Siorana koji je smatrao da novi dan podrazumijeva novi život jer je čovjek imao mogućnost da kroz san napravi kakav-takav prekid sa onim što je prethodilo i da se pripremi za neku novu budućnost, lirski subjekat Goranovićeve poezije smatra da novi dan donosi samo tavorenje („Buđenja uvijek podrazumijevaju neku / teškoću — po njima najjasnije poznajem kako se život vuče“), te da se sa svime što donosi treba razračunati prostim raskidom sa smislom i svijetlim principom života, zbog čega se u narednim stihovima i kaže: „glasno sam negodovao protiv velikog kruga svjetlosti“. U ovom dijelu odustajanja od smisla da bi se od svakodnevnog bitisanja, paradoksalno, izvukao maksimum, implicitno je prisutna i Ničeova misao o smrti Boga, čime se ponovo javlja šansa za čovjeka. Lirski subjekat je pomiren sa životom, jer od njega više ništa ne očekuje. U takvom raspoloženju se i smiraj dana dočekuje „bez neprijatnih izgreda“, a život biva „samo trajanje / i to na način Sioranovih *Priznanja i anatema*“.

Zbog čega se skreće pažnja upravo na ovo djelo pomenutog filozofa a ne, primjera radi, na *Kratak pregled raspadanja* ili *Na rubu očaja*? Odgovor ne treba toliko tražiti u sadržaju jedne od najfragmentarnijih njegovih knjiga²⁷ (budući da je najveći dio Sioranovih djela fragmentarno-aforističkog karaktera, u kojima se ovaj filozof predstavlja kao kontradiktorni mislilac koji se odupire bilo kakvom „usistemljenju“ iz prostog razloga što svaki sistem smatra dogmom), već više u samom naslovu: lirski subjekat je *priznao* svoje odustajanje od smisla postojanja i zato i slijedi *kazna* u vidu otrajavanja postojanja.²⁸ Dosada, kao neumorni pratilac otrajavanja, javlja se kao važan fenomen Goranovićeve poezije, a u vezi sa njom Sioran je primijetio: „Dosada, pogrešno smatrana frivolnom, omogućava nam da nazremo ponor iz kojeg se širi potreba za molitvom“.²⁹ Međutim, u Goranovićevom doživljaju potreba za molitvom se transformiše u potrebu za stvaranjem, a pojam Boga, suprotno Sioranu, u pojam Nepojmljivog.³⁰

²⁷ Povodom fragmentarnosti Sioran je zapisao: „Odlomci; nestalne misli — kažete. Mogu li se misli nazvati *nestalnim* kada se radi o opsesiji, dakle o mislima kojima je upravo svojstveno to da nisu nestalne“. Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, str. 16.

²⁸ U vezi sa tim Sioran će zapisati: „Na nama ne ostavljaju trag žestoki bolovi, nego oni potmulu, ustrajni, snošljivi, koji su sastavni dio sivila naše svakodnevnice i koji nas podrivaju jednako savjesno kao i Vrijeme“. Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, str. 31.

²⁹ Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, str. 17.

³⁰ „Zloupotrebljavam riječ Bog, upotrebljavam je često, i suviše često. Činim to svaki put kad dosegnem neku krajnost i kada mi zatreba riječ da označim ono

Lirski subjekat Goranovićeve poezije je svjestan da svakodnevica predstavlja zbir malih smrti, ali ipak bira sredstva da se od nje zaštiti. Jedno od naj snažnijih oružja u borbi protiv besmisla svakodnevne propadljivosti on vidi u knjigama koje postaju njegova opsesija — gotovo da nema crnogorskog pjesnika koji je svojim djelom intenzivnije problematizovao fenomen čitanja i pisanja od Pavla Goranovića. Najveći broj njegovih poetskih ostvarenja događa se u skućenom ambijentu četiri zida, koji lirski subjekat nadilazi otvaranjem knjige, i u čiju se učmalost vraća smiren i ozaren iako je svjestan malenosti onoga što svakodnevica nudi. Dakle, Sioranov stav da „život je život jedino kroz nevjernost materiji“³¹ prisutan je u svekolikom Goranovićeovom stvaralaštvu — potvrđuje ga pojedinačnim stihovima, cijelim ciklusima, ali i zbirkama (npr. *Kako mirišu knjige*). Goranovićevo povjerenje u riječ, kao poseban vid „nevjernosti materiji“ — toliko je veliko da će u pjesmi *Horovi obične smrti* ustvrditi: „Svijet je izgovoren citatima / — ne znam kako bi drugačije“.³² Nije teško u ovim stavovima vidjeti mnoštvo sličnosti između Hajdegera i Siorana, iako se ova dva mislioca u kritičkoj misli ne dovode često u direktnu vezu, ali ni po onome što su sami o sebi mislili.³³

Sioran je, dakle, filozof na kojeg Goranović rijetko nedvosmisleno upućuje, međutim, njegovi skeptički stavovi prema svijetu, životu i postojanju, uz izricanje isticanje individualizma, češći su nego što bi se „na prvo čitanje“ pretpostavilo.³⁴ Međutim, ista kombinacija — skepticizam i individualizam karakteriše

što dolazi poslije. // Više volim Boga nego Nepojmljivo.“ Emil Sioran, *Pri-znanja i anateme*, str. 19.

³¹ Ibidem, str. 9.

³² Pavle Goranović, *Kako mirišu knjige*, str. 32.

³³ Jedno od ključnih opravdanja Sioranovog filozofskog Nesistema, po njegovim riječima, jeste činjenica da je sve što je promišljano na isuviše sistematičan način, zapravo — bez mudrosti i daleko od stvarnog života. Bilo kakvo polaznje od ideje i/ili uvjerenja u krajnjem vodi ka „konstruisanju teorije“, odnosno ka nasilnom smještanju života prepunog oprečnosti u jedno viđenje i jednu perspektivu, što je samo po sebi daleko od istine. Upravo zbog toga Sioran odriče vrijednost Hajdegera u jednom od svojih intervjua: „Hajdeger je previše vjerovao riječima /.../ On nije rješavao probleme, on ih je samo prevladavao stvarajući riječi. Smatram to krajnje nečasnim. Ne osporavam da je Hajdeger bio genije, ali ja ga gledam i kao varalicu. Umjesto da rješava pitanja, on se zadovoljio time da ih postavlja, da stvara riječ, da premješta probleme, da na njih odgovara — kako bih rekao? Proizvodnjom vokabulara“. Hans-Jürgen HEINRICH, *Je ne suis pas un nihiliste: le rien est encore un programme*. www.magazine_litteraire.com/content/recherche/article?id=2705, 1. 2. 2012.

³⁴ Naravno, treba istaći da su ovo samo određene dodirne tačke budući da u Goranovićevoj poeziji izostaju aspekti apsurdna, raspadanja i samouništenja, dati u atmosferi (samo)mučenja, koji obilato karakterišu Sioranov cjelokupni opus.

i filozofske stavove Serena Kjerkegora, kojim se Goranović obilato inspirisao. Inače, između Siorana i Kjerkegora postoji mnoštvo dodirnih tačaka — obojica posebnu pažnju posvećuju pitanjima vjere i Boga, osjećanjima, emocijama, suštine egzistencije, pri čemu naglašavaju tragičnu poziciju čovjeka zato što je on „biće koje očajava“.³⁵ Upravo se očajanje javlja kao najvažniji podsticaj za promišljanja filozofskih i egzistencijalnih nedoumica. Međutim, način na koji razrješavaju pojedine teme koji predstavljaju predmet zajedničkih interesovanja — razlikuje se. Dok Kjerkegor smatra da je čovjek božije djelo, te da kao takav mora imati odnos prema Apsolutu, kod Siorana često dominira kontradiktoran odnos prihvatanja i odbacivanja Boga „u širokom rasponu od ateizma do mističkog entuzijazma“,³⁶ pri čemu stalno oscilira između aktivnosti i pasivnosti, prihvatanja i negiranja života, pesimizma i vitalizma... Ipak, i pored brojnih kontradiktornosti Sioranove, u biti, antidogmatske misli, postoji jedna konstanta koja se tiče usmjerenosti na pojam čovjeka, naročito čovjeka koji pati, do čega mu je izuzetno stalo. I lirski subjekat Goranovićeve poezije tvrdi: „Patnja je ispred svake mogućnosti preobražaja. / Energija iz očaja samo“,³⁷ on je usmjeren na poetsko stvaranje za koje je svjestan da predstavlja „uzaludno viteštvo“, ali koje, poput života, ima smisla upravo zato što je uzaludno („Uzaludnost je ionako moj najjači motiv. / Moram da ti pričam baš zato što nećeš čuti. / I upravo sam uporan jer razumijem da te to ne dotiče“).³⁸ (Čak i ova teza, po svojoj kontradiktornosti, podsjeća na Siorana koji tvrdi: „Činjenica da život nema smisla razlog je da se živi, uostalom, jedini koji preostaje“).³⁹ Takođe, poezija (pored muzike) ima opravdanja i u Sioranovoj filozofskoj misli.⁴⁰ Iako bi se na prvi pogled moglo učiniti da se srodnost muzičkog i poetskog javlja kao glavni argument za tu tezu, Sioran poeziju izdvaja od ostalih umjetnosti zbog patnje pjesnika koja je porađa (dok je Goranović vidi kao „prevodenje

³⁵ Ovom nizu bi se svakako mogao pridružiti i Hajdeger sa svojim pojmom tjeskobe (*Angst*).

³⁶ Svetlana Kalezić-Radonjić, *ibidem*, str. 71.

³⁷ Pavle Goranović, „Gradovi samarjanski, nevidljivi“, u: *Grad punog mjeseca*, str. 21.

³⁸ Pavle Goranović, „Moj uzvišeni gubitak — Noćni razgovor“, u: *Cinober*, str. 82.

³⁹ Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, str. 42.

⁴⁰ Isto mišljenje tim povodom ima i Kjerkegor: „Meni poznato carstvo, do čije krajnje granice hoću da idem, da otkrijem muziku, jeste jezik. Ako hoćemo da sredimo različite medijume u određeni tok razvića, prinuđeni smo i na to da jezik i muziku postavimo tesno jedno pored drugog, zbog čega se i govori da je muzika jezik“. Seren Kjerkegor, *Ili-ili*, preveo sa nemačkog Milan Tabaković, Beograd, Službeni glasnik, 2015, str. 59.

tjeskobe⁴¹). U prilog tome govori i činjenica da on sam mnogo više cijeni *izraz* nego *ideju*, budući da izraz doživljava kao vid oslobađanja čovjeka, a ideju kao sjeme propasti, koje počinje da klija u njegovoj glavi puštajući korijenje u njegovom duhu. Vanmaterijalnost, neskeptičnost i ispunjenost koje muzika daruje predstavljaju jedini smiraj za dušu napaćenu postojanjem, za glavu opustošenu od verbalnih i pojmovnih „jahača“, za biće koje teži stapanju sa beskonačnim. „Čim se pisac preruši u filozofa“ — zapisaće u *Priznanjima i anatemama* — „možete biti sigurni da to čini kako bi prikrio neki nedostatak — i to ne samo jedan. Ideja je paravan koji ništa ne skriva“.⁴² Tako je u suprotstavljanju lirskog i filozofskog, Sioran ponovo jasno zauzeo stav sa kojim se, iako imaju dodirnih tačaka, ne poklapa viđenje Pavla Goranovića.

U poeziji pomenutog crnogorskog pjesnika nisu prisutna granična stanja sioranovskog tipa poput nepodnošljivog bola postojanja, koja bi pozivala na dobrovoljni izlazak iz života, ali jeste prisutno specifično osjećanje sjete, tuge i melanholije za koju je rumunski filozof tvrdio da „nas posvuda prati ne ostavljajući nas *same* ni za tren. Ništa nam ne omogućava da se oslobodimo ove zlobne sveprisutnosti: ona je naše jastvo zauvijek okrenuto prema samom sebi“.⁴³

Osjećanje očaja i melanholije koja se hrani sama sobom moglo bi se takođe vezati za Serena Kjerkegora, kojim se Goranović od svih filozofa najviše inspirisao. Tako će Kjerkegor u svom čuvenom ostvarenju *Ili-ili* zapisati: „Imam samo jednog prijatelja: to je eho. A zašto je on moj prijatelj? Zato što volim svoju tugu i on mi je neće oduzeti. Imam samo jednu prijateljicu, to je noćna tišina. A zašto je noćna tišina moja prijateljica? Zato što čuti“.⁴⁴ Usamljenost, tuga i tišina predstavljaju ključnu trijadu poetskog raspoloženja koje dominira i u Goranovićevim stihovima, što je naročito vidljivo u pjesmi *Ćutanje*.⁴⁵ Ipak, mišljenja smo da se pomenute karakteristike ne mogu podvesti pod poetske uticaje, već proizilaze iz same prirode pjesnika, introvertne i blago melanholične.

⁴¹ Pavle Goranović, „Poezija — čarolija obmane i plemstvo bola“, u: *Grad punog mjeseca*, str. 224.

⁴² Emil Sioran, *Priznanja i anateme*, str. 88.

⁴³ Ibidem, str. 45.

⁴⁴ Seren Kjerkegor, *Ili-ili*, preveo sa nemačkog Milan Tabaković, Beograd, Službeni glasnik, 2015. str. 34.

Na drugom mjestu Kjerkegor će nešto slično tvrditi za sjetu: „Osim mog širokog kruga poznanika, imam jednu blisku prijateljicu — moju setu; usred radosti, usred rada, ona mi maše, poziva me na stranu, premda telom ostajem na istom mestu. Da, moja seta je najvernija ljubavnica koju sam upoznao, kakvo je onda čudo što joj uzvraćam ljubav“. Kjerkegor, *Ili-ili*, str. 23.

⁴⁵ Pavle Goranović, *Grad punog mjeseca*, str. 18.

Kjerkegor je u pjesniku vidio nesrećnika „koji krije duboke bolove u svome srcu, ali čije su usne tako oblikovane da, kada jecaji i krici prelaze preko njih, to odjekne kao lepa muzika“.⁴⁶ Istini za volju, u njegovom doživljaju ni čovjek nije bolje prošao — on nije ništa drugo do egzistencija između očajanja i slabode, pri čemu se samo u ovom drugom ostvaruje kao neponovljiva individua. Međutim, da nema očajanja, ne bi došlo ni do promišljanja vlastite patnje, ni do poimanja vlastitog ja, ni do odnosa prema Bogu, ni do apsolutne svijesti o sebi, što u krajnjem predstavlja i cilj ljudske egzistencije. U takvom kontekstu posebnu ulogu igra savremeno doba čija je nesreća upravo u tome što je „isključivo postalo ‘vreme’, vremenitost, prolaznost koja u svom nestrpljenju neće ni da čuje za večnost, zatim, s najboljim namerama ili u pomahnitalosti besa, hoće, blagodareći jednoj veštačkoj imitaciji, da učini večnost sasvim izlišnom, to što nije od vekovi vekova nikome pošlo za rukom; jer ukoliko više uobrazimo da smo sposobni da se prođemo večnoga ili da se ukopistimo u toj veštini, utoliko više jedina potreba je, u stvari, potreba za večnim“.⁴⁷ Tako će i Pavle Goranović ustvrditi u pjesmi *Male, smrtne stvari*: „Veliki su samo oni trenuci / u kojima se ne sjećaš smrtnosti“.⁴⁸ Međutim, u *Vodenim bojama* ističe: „Nekad pjesmi ne treba riječ, / nego trenutak“.⁴⁹ U osciliranju između vječnosti i predavanja momentu, koji se izjednačavaju ukoliko se postavi viši, transcendentni cilj, događa se poezija. U takvom, kjerkegorovskom iskustvu sazdana je u cjelosti pjesma *Mit o trenutku*: „Vidim jedan tren u vječnosti, / — ma šta bio tren, i ma šta vječnost bila — / u koji može stati ova pjesma. / I sve pjesme koje su joj prethodile. / Zatim, tvoj život, životi svih nas. / To je tren što dolazi neposredno / prije smrti i u kome je smješteno / najveće skladište znakova. / Vasiona je to sa kojom se obično mimoilazimo. / Tren od koga se sastoji svaka / jedinica vremena, svi doživljeni i nedoživljeni / trenuci. Okrznuti se o njega, / isto je što i pisati: jer to je mjesto svih / nekad iskazanih sjećanja.

⁴⁶ Seren Kjerkegor, *Ili-ili*, str. 21.

Sličan stav zastupa i Emil Sioran: „Nespojivost poezije i nadanja potpuna je; stoga je pesnik žrtva strahovitog raspadanja. Ne pitajte ga šta oseća prema životu, jer je on kroz smrt živeo. (...) Jer, pesnik je pokretačka snaga uništenja, prikriivena bolest, i vrlo teška, mada čudesno neodređena, opasnost po crvena krvna zrnca. Živeti u njegovim prostorima? To znači osećati kako nam se krev tanji, čeznuti za rajskim stanjem anemije, i oslušivati suze što nam kroz vene klokoću...“ Emil Sioran, *Kratak pregled raspadanja*, Novi Sad, Matica srpska, 1972, str. 134.

⁴⁷ Seren Kjerkegor, *Osvrt na moje delo*, prevela Lela Matić, Beograd, Grafos, 1985, str. 87.

⁴⁸ Pavle Goranović, *Cinober*, str. 44.

⁴⁹ Pavle Goranović, *Imena čežnje*, str. 69.

Ostali smrtni ljudi / samo prođu kroz njega, ne opazivši ga, / što ih svakako čini srećnijim. / Tamo, naime, stanuju pjesnici. / A niko ne treba pjesnike. / Osim vječnosti“.⁵⁰

Po Kjerkegorovom viđenju, sloboda se ne odigrava u izboru između dobra i zla, nego isključivo u čovjekovom odnosu prema samom sebi, odnosno u načinu na koji se odluči za svoju svoju egzistenciju. Stoga bi se moglo zaključiti da je lirski subjekat Goranovićeve poezije slobodan čovjek — odabrao je vlastitu suštinu, a time i način na koji će živjeti svoj život, svjesno se upuštajući u sve patnje koje mu tim izborom sljeđuju. Taj odnos bitno određuju oni isti kjerkegorovski pojmovi koje Goranović razrješava u sopstvenom ključu. (Primjera radi, on ne poništava spoznajnu vrijednost znanja (naročito onog koje dolazi iz knjiga!) kao što to čini Kjerkegor, suprotstavljajući ga pojmu vjere, te u pjesmi, upravo posvećenoj danskom filozofu, kaže: „Ako sam citirao, / obišao sam sve potrebne svjetove“.)⁵¹

Ciklus pjesama *Vrtoglavica Serena Kjerkegora* već samim svojim naslovom može se dovesti u vezu sa filozofskim sistemom danskog mislioca koji je smatrao da se vrtoglavica javlja kao prateći element slobode i strepnje koju ova sobom nosi — duh se spekulacijom uznosi do vrtoglave visine da bi se potom nenadano srušio u bezdan ništavila svaki put kad se sjeti svoje pojedinačnosti. Tada se javljaju strah, užas, muka, patnja... Upotrebljavajući zamjenu pojmova sloboda i strepnja pojmom vrtoglavica, Goranović svjesno upućuje na svoj idejno-tekstualni predložak, pri čemu poetskim načinom, vrlo sistematično, kroz šest pjesama zaključno sa pjesmom *Regina Olsen*, upućuje na osnovne elemente Kjerkegorove filozofije — paradoks vjere, očajanje, ponavljanje, uživanje, dužnost, sloboda...

Već u prvoj pjesmi tog ciklusa lirski subjekat progovara iz pozicije jednog od Kjerkegorovih pseudonima Viktora Eremite,⁵² usput prizivajući reminis-

⁵⁰ Pavle Goranović, „Mit o trenutku“, u: *Grad punog mjeseca*, str. 72.

⁵¹ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora V“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85.

⁵² „Victor Eremita, Johannes de silentio, Constantin Constantius, Vigilius Hafniensis, Johannes Climacus, William Afham (sudac), Frater Taciturnus, neki su od pseudonima kojima potpisuje svoja poglavita djela (neka i pod više njih). Ima u tome mnogo igre i bijega Kierkegaardova od sama sebe, ali je razlog ovog prikrivanja dublji i ukazuje na glavni napor Kierkegaardova filozofiranja: obraćanje pojedincu i zaziv njegovih vlastitih moći u mišljenju vlastite egzistencije“. Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Zagreb, Školska knjiga, 1996, str. 156.

Na postojanje različitih Kjerkegorovih pseudonima upućuje i Pavle Goranović kada kaže: „Slaba mi je utjeha što sam se, / za svo protraćeno vrijeme, pod

cencije i na Sokrata (*Scio me nihil scire*) kao filozofa, kojeg je danski mislilac posebno izdvajao („Od roda sam onog koji je imao hrabrosti / da se pomiri sa sopstvenim neznanjem“).⁵³ Spekulativno mišljenje je svojim logičkim rasuđivanjem izbrisalo razliku između bitnog i nebitnog, do čega Kjerkegor veoma drži. Između ostalog, on smatra da se Sokratova veličina ogledala i u tome što je razlikovao ono što razumije od onoga što ne razumije. U drugoj Goranovićevoj pjesmi istog ciklusa zatičemo stav: „Povratak u antiku smatram uslovom / za pisanje“,⁵⁴ u čemu bi se, da nije krunskog naslova ciklusa kojim se direktno upućuje na Kjerkegora, mogla vidjeti i asocijacija na Kavafija koji je takođe jedan od autora kojem Goranović duguje mnogo kada je riječ o specifičnom ritmu i melodioznosti njegovih stihova; međutim, kada se uzme u obzir da je danski filozof veoma volio i cijenio stare Grke, i to naročito one njihove osobine koje su se suprotstavljale hrišćanskim (antička sigurnost, bezbrižnost, smisao za ljepotu, sklad, naivnost u doživljaju neobjašnjivog nasuprot hrišćanskoj paradoksalnosti, dijalektičkoj napetosti, shvatanju vječnosti, podvojenosti suštine i pojave), nemoguće je njihovo pominjanje shvatiti kao slučajnost. O tome svjedoči ponovno njihovo pominjanje u nastavku („Svjestan sam: ukoliko Grke ne budem razumio, / utoliko sebe neću pronaći“), ali i u petoj pjesmi ciklusa u kojoj se, pored spominjanja Sokrata, ističe da se obraća čitaocima „kao rođeni Helen, osoba otuđena / od današnjice“.⁵⁵

Za razliku od Grka koji su grijeh vidjeli kao suprotnost vrlini, Kjerkegor ga već činom rođenja vidi kao nasljeđe i sastavni dio čovjeka koji se povećava očajanjem, melanholijom i prikrivanjem krivice. Dati stavovi („Zemlja je, naprosto, nepodnošljiva; / nepodnošljiv je zbir praroditeljskih grijehova / na tako skućenom prostoru;“⁵⁶ „Čovjekov usud i / grijeh, takođe poznajem. To je već / ono što mi je ostavljeno, što mom rodu uskraćuje / privilegiju početka i novog puta“)⁵⁷ očigledno se odnose na kompleksno osjećanje koje je Kjerkegor ponio

maskom drugih imena, / pitao kakva li je to istina otkrivena one zlokobne (ili / srećne) noći, / kada je Sokrat ispio otrov iz pehara. Od te noći / starogrčke, / valjda, više se ne sumnja u slobodu izbora“. (istakla S. K. R.) Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora IV“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85.

⁵³ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora I“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 81.

⁵⁴ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora II“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 82.

⁵⁵ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora V“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85.

⁵⁶ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora III“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 83.

⁵⁷ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora VI“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 86.

iz roditeljskog doma, naročito od oca koji je smatrao da se sve nesreće koje su ih kao porodicu zadesile mogu objasniti kaznom što je jednom prilikom, zbog teških životnih uslova, prokleo Boga.

Stoga Goranović pažljivo bira detalje karakteristične za život i filozofiju Serena Kjerkegora, te ih naoko rasute inkorporira u tekst. On to čini i sa ključnim elementima njegove filozofije — tu su strepnja,⁵⁸ paradoks,⁵⁹ ponavljanje,⁶⁰ usamljenost,⁶¹ pjesništvo shvaćeno ne kao stvaralaštvo već kao poetsko doživljavanje stvarnosti,⁶² sloboda izbora,⁶³ postojanje kao isključivo individualna kategorija⁶⁴... Tu su takođe i tri stadijuma kroz koje svaka ličnost na putu sazrijevanja i samopronalaženja mora proći — estetički koji svrhu vidi u uživanju,⁶⁵

⁵⁸ „Dok čitam, učestalo me obuzima / osjećaj strepnje. (*Ili je to ipak nešto više od osjećaja*)“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora II“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 82.

⁵⁹ „I sam vodim dnevnik o / marginalijama, / paradoks me priprema za život. / Premalo ili odviše — nijesam pozvan da ocijenim.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora VI“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 86.

⁶⁰ „U trenutku kada vam dostavim svoje / poruke / iz testamenta, slobodno prosudite — sa kolikom sam se / umješnošću prurušavao i popisivao pojave. Ako sam se / ponavljao, doista sam sa uspjehom to činio, budući da sam u / ponavljanju / vidio i jedinu svrhu mog stvaranja.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora V“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85.

⁶¹ „Hladan je ovaj život, kao pločnici Kopenhagena. / Posvuda se odgaja usamljenost, izgleda ključna odlika / postojanja.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora V“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85.

⁶² „Nekim hartijama / — možda nepravedno — dodjeljujem značaj. / Mislim na nenapisane pjesme, na ono što je / neostvareno. // Iz atmosfere, dakle, skupljam tužne lirske pabirke: ja sam pjesnik koji ne piše stihove!“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora VI“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 86.

„Ja sam tvoritelj / nepoznatih stihova, koji se dotiču našeg / zajedničkog siromaštva.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora III“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 83.

Isti stav zastupa i u pjesmi „Nedovršeni epitafi nikšičkim pjesnicima IV“, kada kaže: „On nije pisao stihove / a ostavio nam je veliku, veliku poeziju. / I srce posred nje. / Jer pjesnici, to grad ovaj zna, / mogu biti i oni koji ne žele / da njihovom kraju svjedoči poezija, / tek da bi se izgrao život.“ Pavle Goranović, *Cinober*, str. 128.

⁶³ „Od te noći / starogrčke / valjda, više se ne sumnja u slobodu izbora. Evo, i ovi moji zapisi bivaju drugačiji usljed prisjećanja na taj događaj.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora V“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85. „Biram stvarnost u koju ću da zaposjednem / svoje misli.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora III“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 83.

⁶⁴ „Nikad, nadam se, moje govorenje / ne može biti *ad se ipsum*.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora V“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 85.

⁶⁵ „Poput svakog / učtivog stranca, zaobilazim tu stvarnost, / odvajam se od viđenih požuda.“ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora III“, u: *Kako*

etički čiji je primarni cilj dužnost i religiozni koji vodi do slobode kao krajnje tačke kojoj svaka egzistencija suštinski treba da teži. U mučnom procesu introspekcije egzistencija se raspinje između beskrajne slobode u mogućnosti i konačnog života u vremenu. Čovjek je prinuđen da donese zastrašujuće *ili–ili* odluke — da se opredijeli za mogućnost ili za stvarnost, čime započinje drama egzistencije. Zato lirski subjekat ovog ciklusa i kaže: „Kao takvom, rekao bih, / preostaje mi mogući izbor: / *ili* da se suludo drzнем zakonima vasionе, *ili* da se, jednom za svagda, pomirim sa nametnutim svijetom“.⁶⁶ U tom kontekstu nadređeno značenje pripada četvrtoj pjesmi ovog ciklusa, u kojoj su sabrani ključni momenti Kjerkegorovog „pjevanja i mišljenja“: „Život ispred mene ravna se sa patnjom. / Zapravo, životi svih nas odjeci su / određenih patnji. Ukoliko smo nesvjesni, / lakše ih preživljavamo, ne dotaknemo tugu / čak ni u prolazu, što bi moglo biti divljenja vrijedno. / Na ovoj zemlji, mogu biti jedino osposobljen / za drhtanje. Bačen sam u život, koji provodim / nesabrano. / Sebe ne umijem definistai, druge — ne želim, / ne bi to bilo pristojno. Razapet sam / između mogućih krajeva. No, ni sam ne znam / na koji način se još uvijek snabdijevam danima. / Bivstovanje, dakle, ne mogu odrediti. Štaviše, / drugima ne mogu / garantovati da se ono događa sada i ovdje. / Boravak u svijetu je nalik na svako drugo izbjeglištvo, / i uvijek sa sobom nosi tešku samoću. Vidim to, / kada otpočnem da sebi pripisuujem zapretane pojmove, / i kada se uporno upuštam u postavljanje brojnih / pitanja. / Kao što to, uostalom, rade i svi dobri početnici“.⁶⁷ Završna pjesma ciklusa posvećenog Kjerkegoru, *Regina Olsen*, naslovljena je po detalju iz privatnog života danskog filozofa, koji je u njegovo vrijeme smatran skandaloznim — raskidom vjeridbe sa djevojkom koju je volio. U njemu Pavle Goranović, pored navođenja tragova niza različitih interpretacija ovog čina, daje i svoje viđenje datog problema — lirski subjekat nema objašnjenje za ono što je učinio, jer ni sam ne zna razloge: „ja sam vitez jednog savršenog bjekstva, / kome mučni razum ne dopušta da ljubi. I tu se ruši kraljevstvo. Moje prilično bijedno / kraljevstvo!“⁶⁸ Završna poenta je o ljubavi kao jedinjoj smislenosti u krhotinama ljudskog postojanja, čije odricanje po cijenu dosljednog života, zapravo, snižava njegovu vrijednost.

mirišu knjige, str. 83.

⁶⁶ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora III“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 83.

⁶⁷ Pavle Goranović, „Vrtoglavica Serena Kjerkegora IV“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 84.

⁶⁸ Pavle Goranović, „Regina Olsen“, u: *Kako mirišu knjige*, str. 87.

Krunski problem finalnih stihova Goranović u svom cjelokupnom stvaralaštvu ističe kao važan aspekt bavljenja poezijom, na šta je skretao pažnju i u nekim svojim autopoetičkim tekstovima („pišem poeziju da bih postavljao pitanja, da bih na džentlmenški način raskrstio sa sobom“⁶⁹), i u cjelosti je filozofski.

Moglo bi se reći da je trijada koju je Kjerkegor sagladavao kroz etape ljudskog života — predavanje trenutku, dužnost, sloboda — suštinski važna za svakog pjesnika. Takođe, njegova filozofija je posvećena čovjeku koji živi usamljen u strepnji, očaju i patnji, filozofija o pjesniku, u krajnjem.

Pjesme Pavla Goranovića u kojima se eksplicitno pominju neki filozofi na trojak način modeluju njihova „pojavljivanja“. Nekada se poetske tvorevine konstruišu oko kontrahovanog oblika biografskog detalja, koji onda postaje tekstualni činilac. Pomenuta „tehnika“ najizrazitija je u pjesmama u kojima se pominju Oto Vajninger i Regina Olsen. Zatim, tu je diskretno upućivanje na šira značenja filozofskih sistema ili stavova (Martina Hajdegera i Emila Siorana), koji inspirišu čitaoca da se ponovo vrati pročitanoj i pokuša u jasnijem svjetlu da spozna skrivene tragove kojima se na njih upućuje, što u krajnjem doprinosi intenziviranju estetskog doživljaja. Konačno, slučaj kada se jednom filozofu posveti cijeli ciklus kojim se u poetskom maniru promišljaju u podjednakoj mjeri i njegov život i njegove ideje vrlo je zanimljiv za analizu. Međutim, najuspjelijim se doimaju oni djelovi, nezavisno od prostora koji je dat pojedinim filozofima, u kojima je došlo do preklapanja autentičnog lirskog iskustva sa onim zapitanostima koje su bile karakteristične za duhove prethodnih epoha. Mišljenja smo da su najdublja lična iskustva u isto vrijeme i najuniverzalnija zato što se njima stiže do suštinskog fonda života. Isto se može reći i za poeziju i filozofiju — njihov zajednički zadatak je da probude smisao za bitak i razvijanje u unutrašnjem poretku, čiji je kranji cilj rađanje individue. Pjesnika ili čitaoca, svejedno.

Izvori

- [1] GORANOVIĆ, Pavle (2009). *Cinober*, Podgorica — Sarajevo, CDNK — Buybook.
- [2] GORANOVIĆ, Pavle (2009). *Kako mirišu knjige*, Zagreb, Meandarmedia.
- [3] GORANOVIĆ, Pavle (2014). *Grad punog mjeseca*, Cetinje — Podgorica, Crnogorski PEN centar — CDNK.

⁶⁹ Pavle Goranović, „Poezija — čarolija obmane i plemstvo bola“, u: *Grad punog mjeseca*, str. 223.

Literatura

- [4] HAJDEGER, Martin (1998). *O humanizmu*, prevod Milan Denčić, Niš, Gradina.
- [5] HAJDEGER, Martin (2000). „Izvor umetničkog dela“, u: *Šumski putevi*, prevod s nemačkog Božidar Zec, Beograd, Plato.
- [6] HAJDEGER, Martin (2000). „Čemu pesnici“, u: *Šumski putevi*, prevod s nemačkog Božidar Zec, Beograd, Plato.
- [7] HEIDEGGER, Martin (1972). *Što je to — filozofija; Što je metafizika; Filozofija i teologija; Pitanje o tehničari, Okret*, Zagreb, Centar za društvene djelatnosti RK SOH.
- [8] HEINRICHS, Hans-Jürgen (2002): *Je ne suis pas un nihiliste: le rien est encore un programme*. www.magazine_litteraire.com/content/recherche/article?id=2705, 1. 2. 2012.
- [9] HERAKLIT (1979). *Fragmenti*, prema prevodu Miroslava Mrakovića, Beograd, Grafos.
- [10] KALEZIĆ-RADONJIĆ, Svetlana (2017). „Petrarka, Leopardi i Ungareti u poeziji Pavla Goranovića“, u: *Crna Gora i Italija — književne, kulturne i jezičke veze*, Podgorica, CANU.
- [11] KJERKEGOR, Seren (1974). *Bolest na smrt*, Beograd, posebno izdanje časopisa „Ideje“.
- [12] SIORAN, Emil (1972). *Kratak pregled raspadanja*, Novi Sad, Matica srpska, 1972.
- [13] SIORAN, Emil (1995). *Priznanja i anateme*, preveo sa francuskog Zoran Janković, Novi Sad, Svetovi.
- [14] VAJNINGER, Oto (2007). *Pol i karakter*, prevela Irma Šosberger, Beograd, Feniks Libris.
- [15] ŽUNEC, Ozren (1996). *Suvremena filozofija I*, Zagreb, Školska knjiga.

Svetlana KALEZIĆ-RADONJIĆ

THE PHILOSOPHICAL IMPLICATIONS
OF PAVLE GORANOVIĆ'S POETRY

Summary

In the paper we analyze the philosophical aspects of poetry of Pavle Goranović, one of the most famous Montenegrin contemporary poets. Dialogue with the ideas of Otto Weininger, Martin Heidegger, Emil Cioran and Søren Kierkegaard will be especially emphasized, as well as Goranović's method of creative transposition. Although he directly refers to the aforementioned philosophers in few of his poems (*O zaboravu, Veliko spremanje, Svako buđenje, Regina Olsen, Vrloglavica Serena Kjerkegora...*), intertextual relations are not equally intensive — in some cases it seems that the poet is more interested in biography which preceded shaping of the ideas, in others Goranović uses the very same philosophic ideas as starting point, and in third ones he gives his own vision of thesis which are opposite to philosopher's explicitly or implicitly referred to. In the paper we argue that this method doesn't occur just as a manner of artistic expression which activates additional layers of text, but as conscious poetic tactics in the form of philosophical „bait“ which demands reader's frequent return to the text which finally brings him to deepening of aesthetic experience. At the end of the paper we make conclusion about the most valent aspects of Goranović's poetry from aesthetic point of view.

Key words: poetry, philosophy, Pavle Goranović, Otto Weininger, Martin Heidegger, Emil Cioran, Søren Kierkegaard